

INLEIDING

Opgegroeid op de ouderlijke boerderij in het Midden-Limburgse dorp Leve-roy was het voor mij als kind vanzelfsprekend dat iedere boer lid was van 'de boerenbond'. Daarbij dacht ik dat er slechts één boerenbond was. Naderhand werd mij duidelijk dat er een veelheid van organisaties bestond.¹ Opvallend daarbij is de complexiteit van de organisaties op agrarisch gebied, ook al hebben zij na verloop van tijd elkaar weten te vinden in een nauwe samenwerking. Deze ingewikkeldheid is voor een groot deel te verklaren door de grote onderlinge verschillen tussen boeren.

Het begrip 'boer' is allerminst eenduidig. Het omvat een grote verscheidenheid van groeperingen met onderling aanzienlijke verschillen in belangen: grote en kleine boeren, klei- en zandboeren, boeren die produceren voor de binnenlandse en die produceren voor de buitenlandse markt, akkerbouwers en veehouders. Deze verschillen speelden geen overheersende rol bij de eerst gevormde boerenorganisaties. Dat waren overwegend liberale, provinciale, algemene landbouwmaatschappijen, die zich in een federatie aaneen hadden gesloten. Het organisatiepatroon kwam daarmee enigszins overeen met wat lange tijd de belangrijkste vereniging was in Nederland, de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen (1784). In de tweede helft van de negentiende eeuw sloeg echter ook op agrarisch terrein de verzuiling toe.² De bestaande algemene landbouwmaatschappijen zagen zich geconfronteerd met boerenorganisaties, gebaseerd op levensbeschouwing. Katholieke en protestants-christelijke voorlieden streden met succes voor een eigen plaats in het landbouworganisatiewezen. Katholieken verwierven met name aanhang bij de kleinere boeren op de zandgronden in het zuiden en oosten van het land, protestants-christelijken waren actief in het gehele land, met uitzondering van de provincie Limburg.

Het proces dat plaatsvond onder de boeren vond een parallel bij de landarbeiders. Deze kenden net zo'n grote verscheidenheid als de boeren bij wie zij werkten. De overgang van de standen- naar de klassenmaatschappij, eind jaren zestig van de negentiende eeuw, betekende voor boeren en landarbeiders dat er een einde kwam aan de patriarchale verhoudingen. Door het oplopen van de sociale spanningen ontstond een groeiende behoefte aan onderlinge organisatie bij de landarbeiders. Zij konden zich aansluiten bij een bond die zich afzette tegen de boeren of een die in hoofdzaak was gericht op een compromis met de boeren, bij een organisatie waarvan ook boeren lid konden

zijn, bij een plaatselijke of landelijke organisatie, bij een sociaal-democratische, een protestants-christelijke of een rooms-katholieke bond. Landarbeiders hadden dus diverse keuzemogelijkheden, al waren deze voor een deel van theoretische aard. De sociale controle op het platteland was dermate sterk, dat het voor protestants-christelijke en katholieke landarbeiders praktisch uitgesloten was om zich aan te sluiten bij de sociaal-democratische bond.

In dit onderzoek wordt nagegaan in welke periode, om welke redenen en op welke wijze boeren en landarbeiders zich verenigden in een of andere vorm van organisatie. Daarbij zijn drie organisatieprincipes denkbaar: plaatselijk of regionaal belang (landstreek, grondsoort), sociaal-economisch belang (akkerbouw of veeteelt, productie voor de binnenlandse markt of voor de export, arbeidsmarktverhoudingen) of levensbeschouwelijke overtuiging. Deze drie organisatieprincipes deden zich min of meer tegelijk voor; zij kunnen worden gezien als elkaars concurrenten. Het feit dat geen van deze drie de overhand behaalde, verklaart voor een goed deel de complexiteit van het organisatiepatroon dat zich vanaf het einde van de negentiende eeuw zou manifesteren. Tegelijkertijd verklaart het dat binnen elke organisatie uiteenlopende belangen en overtuigingen dikwijls moeizaam overbrugd moesten worden. De zuigkracht van concurrerende organisaties werd voortdurend onderzocht, stabiliteit was meestal van korte duur. De vorming van die organisaties in algemene zin vormt het *kader* van dit onderzoek. Daarnaast is deze studie gericht op de vraag op welke wijze de zo uiteenlopende belangen en overtuigingen tenslotte toch bij elkaar zijn gebracht in de Stichting voor de Landbouw (1945), in 1954 omgevormd tot het Landbouwschap. Daarin bevonden zich enerzijds de organisaties van de boeren: de Christelijke Boeren- en Tuindersbond (CBTB), de Katholieke Nederlandse Boeren- en Tuindersbond (KNBTB) en het liberale of algemene Koninklijk Nederlands Landbouw-Comité (KNLC), anderzijds die van de landarbeiders: de sociaal-democratische Nederlandse Bond van Arbeiders in de Landbouw (NBAL), de Nederlandse Christelijke Landarbeidersbond (NCLB) en de katholieke landarbeidersbond St. Deusdedit.

Bij dit onderzoek naar het organisatieproces - dat kort kan worden aangeduid als de geleidelijke erosie van een liberaal organisatiepatroon door het sterker worden van de verschillen op levensbeschouwelijk en sociaal gebied, genoodzaakt door vrijwel onvermijdelijke corporatieve samenwerking - stond één man voortdurend in het centrum, als waarnemer en deelnemer, en dat was H.D. Louwes (1893-1960), afkomstig uit Groningen. Juist gezien zijn levenslange pleidooien voor eenheid en het gezamenlijk opkomen voor de landbouwbelangen was zijn carrière bij uitstek geschikt om de vorming van het complexe organisatiepatroon te schetsen. Het lag daarom ook in de lijn, dat hij de eerste voorzitter zou worden van de Stichting voor de Landbouw.

H.D. Louwes is geboren en getogen in de Westpolder, behorend bij het dorp Vierhuizen, gemeente Ulrum in de provincie Groningen. De Westpolder is een gebied van rond de vijfhonderd hectare langs de Waddenzee in Noord-West-Groningen, met destijds veertien boerderijen. Deze boerengemeenschap werd gekenmerkt door sterke onderlinge banden.³ Als telg van een herenboerengeslacht trad H.D. Louwes in een rijke bestuurderstraditie op het gebied van landbouw, van maatschappij, van politiek en van cultuur. Van huis uit kreeg hij een grote interesse mee voor nationale en internationale ontwikkelingen. Dit gold niet voor de religie die in zijn ouderlijk milieu amper een rol van betekenis speelde, hoewel zijn ouders waren aangesloten bij de Nederlands Hervormde Kerk.⁴ H.D. Louwes was Vrijzinnig Hervormd en kende, anders dan zijn familie, vanaf zijn jonge jaren grote waarde toe aan religie. Voor hem was 'de grond van het leven gelegen in het vrijzinnig-protestantse christendom.'⁵ Hij werd sterk beïnvloed door de bijbel die voor hem een bron van inspiratie was en die hij zag als het richtsnoer in zijn leven. Hij preekte regelmatig in protestantse kerken en was kerkvoogd van de Nederlands Hervormde Kerk te Groningen. Vrijzinnigheid stond bij hem hoog in het vaandel, niet alleen in de religie maar ook in de politiek. Voor de liberale partij was hij gemeenteraadslid en lid van de Tweede en van de Eerste Kamer.

Deze monografie is niet te beschouwen als een biografie. Hoofdpzets was een zo getrouw mogelijk beeld te geven van de wijze waarop H.D. Louwes de boeren- en landarbeidersorganisaties na de Tweede Wereldoorlog bij elkaar heeft weten te brengen in één samenwerkingsverband.

De daartoe geraadpleegde archieven zijn, behoudens enkele uitzonderingen⁶, onvolledig en ongeordend. Deels vindt dit zijn oorzaak in de gebeurtenissen tijdens de Tweede Wereldoorlog, toen grote delen van bestaande archieven verloren gingen. Daarnaast moet worden geconstateerd dat het bewaren en ordenen van historische gegevens bij de betreffende organisaties geen hoge prioriteit hadden en hebben.

De verslaglegging is zoveel mogelijk chronologisch geordend. Aangezien sommige ontwikkelingen tegelijkertijd plaatsvonden zag ik mij bij bepaalde onderdelen genoodzaakt hiervan af te wijken ten gunste van de thematische ordening.

In het eerste hoofdstuk belicht ik de provincie Groningen, die in Nederland een min of meer uitzonderlijke positie innam in vergelijking met andere provincies, niet alleen op politiek, maatschappelijk en cultureel terrein, maar ook op agrarisch gebied. Daaraanvolgend besteed ik, binnen de context van de Groninger samenleving, aandacht aan de voorouders en familiebanden van H.D. Louwes, aan het maatschappelijke, politieke en culturele leefklimaat in de Westpolder waar hij opgroeide, zijn jeugd doorbracht en zijn eerste vorming en ontwikkeling doormaakte. Verder ga ik in op het door hem gevolgde onderwijs, zijn ervaringen in de rederijderskamer en in de plaatse-

lijke landbouworganisatie te Leens, afdeling van de Groninger Maatschappij van Landbouw (GML). Het hoofdstuk loopt door tot 1920 toen H.D. Louwes, na zijn huwelijk met de landbouwhuishoudlerares K.S. Spiets, begon als zelfstandige boer op de ouderlijke boerderij Nieuw Midhuizen in de Westpolder waardoor hij een volwaardig lid kon worden van een landbouworganisatie.

In het tweede hoofdstuk komt de wording en ontwikkeling van de organisaties van boeren en van landarbeiders tot 1920 aan de orde. Tijdens deze periode speelde zich grotendeels de verzuiling af en nagegaan wordt in welke mate het verzuilingsproces het tot dan toe geldende principe van organisatie naar directe belangenbehartiging beïnvloedde. Speciale aandacht wordt besteed aan de ontwikkelingen van het landbouworganisatiewezen in de provincie Groningen, teneinde een beeld te schetsen van de situatie die H.D. Louwes aantrof bij zijn toetreding tot de GML.

Het derde hoofdstuk behandelt het tijdvak van 1920-1940, toen H.D. Louwes de ontwikkeling doormaakte van bestuurslid van de GML tot haar voorzitter, en tot voorzitter van het Koninklijk Nederlands Landbouw-Comité (KNLC), de koepelorganisatie van de gewestelijke - liberale of algemene - landbouwmaatschappijen. Onderzocht wordt verder hoe en in welke mate het verzuilingsproces zich voortzette in de provincie Groningen en met name de vraag in hoeverre H.D. Louwes invloed uitoefende binnen dit krachten spel. In dit hoofdstuk komt ook de kwestie aan de orde waarom hij, als voorzitter van de GML, tevens lid werd van de Groninger Boerenbond die was aangesloten bij de politieke landbouworganisatie Landbouw en Maatschappij (L en M). Deze organisatie wist begin jaren dertig veel boeren aan zich te binden uit onvrede over het gevoerde landbouwbeleid.

Het vierde hoofdstuk behandelt de periode van de Tweede Wereldoorlog waarin de nadruk ligt op de inzet en handelwijze van H.D. Louwes, enerzijds in relatie tot de bezettende macht, anderzijds in relatie tot de overige verzuilde organisaties. Tijdens de eerste fase, van mei 1940 tot augustus 1940, komt het handelen van H.D. Louwes als voorzitter van het KNLC met betrekking tot een eventuele samenwerking met de inmiddels naar het fascisme overhellende boerenorganisatie L en M aan de orde. In de tweede fase, van augustus 1940 tot december 1941, belicht ik zijn handelwijze met betrekking tot de verplichting, door de bezettende macht opgelegd aan iedere boeren- en landarbeidersorganisatie, zich aan te sluiten bij de Nederlandse Landstand. Dit was een op Duitse leest geschoeide organisatie voor allen die betrokken waren bij de landbouwproductie. Na de opheffing van de organisaties beraadden vertegenwoordigers van de organisaties zich ondergronds over de toekomstige organisatie van de landbouw na de oorlog. De afspraken die tijdens dit overleg werden gemaakt, meer speciaal de rol van H.D. Louwes hierin, en de consequenties daarvan belicht ik in het vijfde en laatste hoofdstuk dat de periode behandelt van 1945 tot 1960. In het eerste gedeelte is het ontstaan en functioneren van de Stichting voor de Landbouw onderwerp van

studie. Welke rol speelde H.D. Louwes hierin en op welke wijze legde hij mede de basis voor de op te richten publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie voor de landbouw, het Landbouwschap? In het tweede gedeelte ga ik in op de periode van het Landbouwschap ten tijde van H.D. Louwes tot 1960, het jaar van zijn overlijden.

H.D. Louwes 29-11-1947. Mevr. S.L. Louwes-Robertson Baarn